

FTAXP 10
ӘОЖ 347
JEL K10

<https://doi.org/10.46914/2959-4197-2026-1-3-21-36>

АЛЛАЯРОВА Н.И.,*¹

PhD, аға оқытушы.

*e-mail: nargizaimamnazarovna@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-0140-3415

РАМАШОВ О.Н.,¹

PhD, аға оқытушы.

e-mail: r.oljas@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-9989-0518

ТОКТЫБЕКОВ Т.А.,²

З.Ф.К., доцент.

e-mail: t.toktybekov@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1990-7193

БЛАШЕВА М.Т.,¹

З.Ф.М., аға оқытушы.

e-mail: manshuk0881@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6784-1048

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан

зерттеу университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

²«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҚҰЖАТТАРДА ЭЛЕКТРОНДЫҚ (ЦИФРЛЫҚ) ҚОЛТАҢБАНЫ ҚОЛДАНУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында электрондық құжаттарда электрондық цифрлық қолтаңбаны және басқа да өз қолының аналогтарын қолдануды құқықтық қамтамасыз ету мәселелері қаралады. Электрондық (цифрлық) қолтаңба азаматтық айналымға қатысушылардың цифрлық ортадағы ерік білдіруін іске асырудың ажырамас элементі болып табылады. Өз қолын қоюдың аналогы ретінде оны қолданудың заңнамада, өзге де нормативтік құқықтық актілерде немесе тараптардың келісімінде көзделген жағдайда оны қалыптастырудың нақты технологиясына байланыстырылмаған электрондық (цифрлық) қолтаңба пайдаланылуы мүмкін. Электромагниттік резонанс технологиясына негізделген өз қолымен қол қоюдың жаңа аналогын қолдануды қарау ерекше назар аударуға лайықты. Өз қолының аналогтары мен тиісті қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу Қазақстан Республикасының заңнамасында толық көлемде көрсетілмегені анықталды. Бұл, атап айтқанда, «электрондық қолтаңба», «цифрлық қолтаңба» және «электрондық цифрлық қолтаңба» ұғымдарын нақты ажыратудың жоқтығынан көрінеді. Электрондық құжат айналымын қолдану саласындағы қолданыстағы заңнаманы талдау электрондық (цифрлық) қолтаңбаның құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру қажеттігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: заңнама, құқықтық реттеу, электрондық құжат, электрондық (цифрлық) қолтаңба, өз қолының аналогы, технологиялар, стилус.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында ел Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев халыққа «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты жыл сайынғы Жолдауын жолдады [1].

Көрсетілген бағдарламалық құжат мемлекет дамуының стратегиялық бағдарларын қалыптастырады және алдағы кезеңге арналған мемлекеттік саясаттың түйінді бағыттарын

айқындайды. Жолдауда цифрлық күн тәртібі басты орын алады. Мемлекет басшысы стратегиялық бағыттың басым элементтерінің бірі жасанды интеллект технологияларын кеңінен енгізу, сондай-ақ кешенді цифрландыру болуға тиіс екеніне назар аударды. Дәл осы процестер Қазақстан Республикасының қоғамдық өмірдің барлық салаларындағы әлеуетін айтарлықтай күшейтуге және экономика мен әлеуметтік жүйенің сапалы жаңа деңгейге көшуін қамтамасыз етуге қабілетті. Жасанды интеллект технологиялары мен цифрлық шешімдерді ауқымды енгізу мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің қажетті шарты ретінде, сондай-ақ орта мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада орнықты дамуға кепілдік беретін фактор ретінде қарастырылады.

Қоғамдық қатынастарды ауқымды цифрландыру және цифрлық азаматтық айналымды қалыптастыру жағдайында электрондық (цифрлық) қолтаңбаны пайдаланудың маңызды мәні бар. Электрондық (цифрлық) қолтаңба азаматтық айналымға қатысушының ниеттерін виртуалды ортада, оның ішінде кәсіпкерлік субъектілері қатысатын қатынастарда іске асыру кезінде қажетті және құрамдас атрибут болып табылады.

Қазақстан Республикасы азаматтық заңнамасының талаптарын қарау кезінде мәміленің мазмұнын көрсететін құжаттың қарапайым жазбаша нысаны үшін осындай мәмілені жасаушы тұлғаның қолы міндетті деректеме болып табылатынын атап өткен жөн (Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 152-бабының 2-тармағы [2]). Электрондық құжаттың ең маңызды деректемесі электрондық мәміле жасаушы тұлғаның қолы болып табылатынын атап өткен жөн.

Біздің ойымызша, қазіргі уақытта өз қолының аналогтарын нақты құқықтық ажырату және оларды пайдалануға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды тікелей құқықтық реттеу қажеттілігі пісіп-жетілді. Өйткені олар практикада, оның ішінде кәсіпкерлік қызметте кеңінен қолданылатыны анық байқалады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу процесінде формальды логика әдісі, талдау және синтез, индукция және дедукция, салыстырмалы-құқықтық әдіс, формальды-заңдық әдіс, заң мен құқықты түсіндіру және ғылыми танымның өзге де әдістері пайдаланылды.

Осы зерттеудің әдіснамалық негізін жалпы ғылыми және жеке ғылыми таным әдістерінің кешені құрады, оларды қолдану қоғамдық қатынастарды цифрландыру жағдайында электрондық цифрлық қолтаңбаны және өзге де өз қолының аналогтарын құқықтық реттеуді жан-жақты және жүйелі талдауды қамтамасыз етті. Базалық тәсіл ретінде құқықтық құрылымдардың ішкі келісімділігін анықтауға, нормативтік ұйғарымдар арасында қисынды байланыстар орнатуға, сондай-ақ зерттелетін құқықтық санаттардың мазмұнын мен құрылымын айқындауға мүмкіндік берген формальды логика әдісі пайдаланылды.

Талдау және синтез арқылы зерттелетін құбылысты құрамдас элементтерге бөліп, кейіннен оларды тұтас жүйеге біріктіру жүзеге асырылды, бұл құқықтық және техникалық феномен ретінде электрондық (цифрлық) қолтаңбаның мәні сипаттамаларын ашуға мүмкіндік берді.

Индукция және дедукция әдістері құқық қолдану практикасының жеке жағдайлары негізінде жалпыланған қорытындыларды қалыптастыру үшін, сондай-ақ жалпы теориялық ережелерден электрондық (цифрлық) қолтаңбаны пайдаланумен байланысты нақты құқықтық жағдайларға көшу үшін қолданылды. Бұл тиісті құқықтық қатынастардың даму заңдылықтарын анықтау мүмкіндігін қамтамасыз етті.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасын шетелдік құқықтық тәсілдермен және халықаралық актілермен электрондық қолтаңбалар саласын реттейтін салыстыру кезінде пайдаланылды. Осы әдісті қолдану құқықтық реттеудің жалпы үрдістерін айқындауға, сондай-ақ отандық заңнаманың ерекшеліктері мен олқылықтарын анықтауға мүмкіндік берді.

Формальды-заңдық әдіс олардың заңдық техникасы, құрылымы мен мазмұны тұрғысынан электрондық (цифрлық) қолтаңбаны қолдануды реттейтін нормативтік құқықтық актілерді талдауды қамтамасыз етті. Осы әдіс шеңберінде азаматтық, еңбек және әкімшілік заңнаманың, сондай-ақ электрондық құжат айналымын регламенттейтін заңға тәуелді актілердің қолданыстағы нормаларына зерттеу жүргізілді.

Нормативтік ережелерді жүйелі, тілді және функционалдық түсіндіруді қамтитын құқықты түсіндіру әдісі зерттеуде ерекше маңызға ие болды. Бұл құқықтық нормалардың нақты мәнін анықтауға, олардың құқық жүйесіндегі орнын анықтауға және оларды цифрлық трансформация жағдайында қолданудың ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Бұдан басқа, жұмыста электрондық цифрлық қолтаңбаны пайдалануға байланысты нақты жағдайлар мен сот істерін қарауды қоса алғанда, құқық қолдану практикасын талдау элементтері пайдаланылды. Бұл зерттеудің практикалық бағыттылығын қамтамасыз етті және теориялық ережелерді оларды іске асыру тетіктерімен үйлестіруге мүмкіндік берді.

Көрсетілген әдістерді кешенді қолдану алынған нәтижелердің дұрыстығы мен негізділігін қамтамасыз етті, сондай-ақ электрондық (цифрлық) қолтаңбаның құқықтық табиғатын және оның қазіргі заманғы жағдайларда даму перспективаларын жан-жақты зерттеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Электрондық (цифрлық) қолтаңбаның мәнін ашу үшін жеке қолтаңбаны және мөр бедерін қоса алғанда, нақты қолтаңба ұғымына, функциялары мен ерекшеліктеріне қысқаша жүгіну орынды болып табылады.

S. Crook физикалық қол қою әдетте белгілі бір белгіні немесе оны түсіру процесін білдіреді деп жазады. Мұндай қол қою екі негізгі функцияны орындайды, қол қоюшының жеке басын анықтауға мүмкіндік береді және оның қол қойылған құжаттың мазмұнына келісімін растайды [3].

Көрсетілген функциялар бірқатар жалпы қабылданған болжамдарға негізделеді. P. Dutta, T. Choi and R. Butala біріншіден, нақты қолтаңбаға немесе мөрге белгілі бір тұлға сәйкес келеді, бұл қолтаңба мен мөрдің даралығынан, сондай-ақ оларды өз бетінше қолдан жасаудың мүмкін еместігі презумпциясынан туындайды. Екіншіден, қағаз құжатта қолдың немесе мөрдің болуы адамның оның мазмұнымен танысқанын және онымен өз келісімін білдіргенін білдіреді. Бұл тәсіл айналымның ақылға қонымды қатысушысы онымен алдын ала таныспай құжатқа қол қоймайтынына негізделген. Үшіншіден, қол қойылған немесе мөрмен куәландырылған құжат өзгермейді деп болжанады, өйткені дәстүрлі түрде оның мазмұнына не қолдың өзіне немесе мөрдің бедеріне өзгерістер енгізу техникалық жағынан қиын немесе іс жүзінде мүмкін емес деп есептелетін қорытынды жасайды [4].

Физикалық қолтаңба сияқты электрондық (цифрлық) қолтаңба да екі аспектіде қаралуы мүмкін. Біріншіден, ол деректердің белгілі бір түрі ретінде түсініледі. Егер шетелдік тәжірибеге жүгінсек, 2005 ж. «Электрондық қолтаңба туралы» Қытай Халық Республикасы Заңының 2-бабында электрондық қолтаңба оның функциялары мен құқықтық мәні арқылы айқындалатынын атап өтуге болады. Ол деп хабарламада қамтылған не оған қосылған және қол қойған адамның жеке басын сәйкестендіру үшін, сондай-ақ қол қойған адамның тиісті хабарламаның мазмұнын танитынын растау үшін пайдаланылатын электрондық нысандағы деректер түсініледі. Бұл ретте аталған заңда деректерді хабарлау деп электрондық, оптикалық, магниттік не өзге де ұқсас құралдар арқылы жасалған, жіберілген, алынған немесе сақталған ақпарат түсініледі. Бұдан басқа, көрсетілген заңның 13-бабы сенімді электрондық қолтаңбаға қойылатын талаптарды бекітеді. Атап айтқанда, оны құру үшін пайдаланылатын деректер тек қана қол қоюшы тұлғаға тиесілі болуға тиіс. Сондай-ақ, қолтаңбаны қалыптастыру кезінде ол жасалғаннан кейін енгізілген кез келген өзгерісті дер кезінде анықтау үшін олар тек оның бақылауында болуға тиіс. Деректердің мазмұнына немесе хабарлама нысанына кез келген келесі қолданылатын түзету осындай жолмен табылуы және анықталуы тиіс. Сонымен қатар, 14-бапта дәйекті электрондық қолтаңбаның өзінің қолтаңбасы немесе мөрі сияқты заңды күші бар екені тікелей белгіленген [5].

Екіншіден, электрондық қолтаңба тиісті деректерді қалыптастыру және бекіту процесі не тәсілі ретінде қаралуы мүмкін. Электрондық қолтаңбаны жасау үшін пайдаланылатын деректер деп әдетте қол қою барысында қолданылатын және электрондық қолтаңбаның электрондық құжатпен сенімді байланысын қамтамасыз ететін белгілер, кодтар және өзге де құралдар түсініледі. АҚШ федералдық заңнамасында электрондық қолтаңба жазбаға қосылған

немесе онымен қисынды байланысты және осындай жазбаға қол қою ниетімен тұлға жасаған не қабылдаған электрондық дыбыс, символ не процесс ретінде айқындалады [6].

Еуропалық Парламент пен Еуропалық Одақ Кеңесінің 2014 ж. 23 шілдедегі № 910/2014 Регламентіне сәйкес ішкі нарықтағы электрондық транзакцияларға арналған электрондық сәйкестендіруге және куәландыру сервистеріне арналған басқа электрондық деректерге қосылған не олармен қисынды байланысқан және қол қоюшы тұлға қол қою үшін пайдаланатын электрондық нысандағы деректер электрондық қолтаңбамен танылады [7].

Таяу шетел аумағында электрондық (цифрлық) қолтаңбаны біркелкі қолдануды қамтамасыз ету мақсатында тиісті құқықтық қатынастарды реттейтін нормаларды біріздендіру қажеттігі туындады. Осыған байланысты 2000 ж. 9 желтоқсанда ТМО-ға қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының XVI пленарлық отырысында «Электрондық цифрлық қолтаңба туралы» модельдік заң қабылданды [8]. Көрсетілген актіде электрондық цифрлық қолтаңба қол қоюдың жабық кілтін пайдалана отырып бастапқы электрондық ақпаратты түрлендіру нәтижесінде алынған электрондық деректер ретінде айқындалады. Тиісті рәсімді және ашық кілтті қолданған кезде мұндай деректер оларға қол қойылғаннан кейін бастапқы мәліметтердің өзгермейтінін растауға мүмкіндік береді, ашық кілтті жабық кілтіне сәйкес келетінін пайдалана отырып, қолтаңбаның жасалу фактісін анықталғаны, сондай-ақ, егер мұндай куәлік бар болса, электрондық цифрлық қолтаңбаның ашық кілтіне тіркеу куәлігінің иесін анықтауға міндетті.

2001 ж. 5 шілдедегі «Электрондық қолтаңбалар туралы» ЮНСИТРАЛ үлгі заңына сәйкес электрондық қолтаңба электрондық нысандағы деректерді білдіреді хабарламада қамтылған деректер оған қоса беріледі не онымен қисынды байланыста болады және қол қоюшыны сәйкестендіру үшін пайдаланылуы мүмкін, сондай-ақ оның осындай хабарламада қамтылған ақпаратпен келісімін растау үшін екендігі [9].

Әдебиетте электрондық қолтаңбаны цифрлық қолтаңбадан ажырататын зерттеулер [10] жиі кездеседі. Айталық, цифрлық қолтаңба – бұл электрондық қолтаңбаларды нақты техникалық іске асыру. Техникалық және құқықтық термин ретінде заңнамада цифрлық қолтаңба айқындалмаған. Бұл терминнің де екі мағынасы бар. Біріншіден, ол электрондық құжаттарға тіркелген деректер түрін білдіреді, бұл электрондық құжатты алушыға біреу электрондық құжатқа енгізген кез келген өзгерістерді анықтауға мүмкіндік береді. Екіншіден, бұл осындай деректерді жасау үшін пайдаланылатын әдістер мен процестер жиынтығына қатысты болуы мүмкін.

«Цифрлық» және «электрондық» терминдері өзара алмастырылатындықтан, цифрлық қолтаңбалар мен электрондық қолтаңбаларды шатастыру да оңай. Цифрлық немесе электрондық нысанда қол қойылған келісімдердің заңды күшіне қатысты негізделген шешімдер қабылдау үшін олардың арасындағы айырмашылықты түсіну қажет.

Шын мәнінде, цифрлық қолтаңба құжаттың түпнұсқа екенін көрсетеді.

Электрондық цифрлық қолтаңба саласында ашық және жабық кілттер ұғымдары қолданылады. G.M. Abdulfattah, M.N. Ahmad и R.R.A. Asaad, олар белгілі бір өзара байланыста жұмыс істейді, атап айтқанда әрбір ашық кілтке белгілі бір жабық кілт сәйкес келеді. Бұл ретте бір кілтті пайдалана отырып шифрланған мәліметтер оған сәйкес келетін екінші кілттің көмегімен ғана ашып жазылуы мүмкін. Жабық кілт иесінде құпия тәртіпте сақталады, ал ашық кілт ашық қол жетімді пайдалану үшін арналған деп астын сызады [11].

Осылайша, электрондық цифрлық қолтаңбаның бірқатар өзіне тән ерекшеліктері бар. Ең алдымен, оны жасау үшін қажетті деректер, атап айтқанда жабық кілт қол қоятын тұлғада болады, бұл оның қол қою процесін бақылауды қамтамасыз етеді. Бұдан басқа, электрондық цифрлық қолтаңбаны жасағаннан кейін оған енгізілген кез келген өзгеріс анықталуы мүмкін, өйткені бұл тексеру нәтижесінде көрініс табады. Осыған ұқсас түрде хабарламаның өзіне қол қойылғаннан кейін енгізілген өзгерістер де анықталады.

Уақыт заңдық құралдар үшін елеулі мәнге ие (мысалы, шарттар үшін). Дәстүрлі қағаз құжат үшін қалыптастыру уақыты әдетте құжатта орындалу күнін көрсету жолымен көзделеді. Қол қойылған құжаттарды өзгерту қиын деп жалпыға бірдей қабылданғандықтан, орындалу күні немесе қағаз тасымалдағыштағы құжатта көрсетілген одан да ерте күн, егер бұл басқаша дәлелдемесе, пошта бөлімшесінің мөртабаны (сенім білдірілген үшінші тұлға ретінде) нақты орындалу күні болып есептеледі [12].

Уақыт белгісі бұл электрондық құжатты жасау сәтін сәйкестендіретін символдардың немесе кодталған ақпараттың бірізділігіне жататын информатика саласындағы термин. Жеке құрылғыда жасалған электрондық құжат үшін бұл уақыт осы құрылғының өзгертуге болатын жүйелік сағатына байланысты. Осылайша, жеке құрылғыларда жасалған электрондық құжаттардың уақытын белгілеу жарамды дәлелдеме болып танылмайды, өйткені оның бұзуға төзімділігін анықтау іс жүзінде мүмкіндік жоқ.

Осылайша, елдің уақыт қызметі орталығы басқаратын стандартты уақыт сенімді болып табылады. «Сенімді уақыт белгісі» – бұл электрондық құжатты жасау уақытын растау үшін уақыт белгісі бойынша сенімді орган берген электрондық сертификат [13].

Жалпы ереже бойынша электрондық цифрлық қолтаңба шартта немесе азаматтық-құқықтық қатынастардың басқа да құжаттарында пайдаланылуы мүмкін.

Қалыптасқан тәжірибеде электрондық цифрлық қолтаңбалар тең құқықты тараптар арасындағы коммерциялық шарттарда, жұмыс берушілер мен қызметкерлер арасындағы еңбек шарттарында және кейбір әкімшілік құжаттарда кеңінен қолданылады.

Сондай-ақ, іс жүзінде электрондық цифрлық қолтаңбаны қолданумен байланысты проблемалар кездеседі.

Қаралып отырған жағдайда «бизнесмен В» құрылтайшы болып табылады және сонымен бір мезгілде көлік-логистикалық қызметтер саласында қызметті жүзеге асыратын жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің бас директоры қызметін атқарады. Оның серіктесі өз үлесін иеліктен шығаруды жүзеге асырды, нәтижесінде қатысушылар құрамына жаңа бірлескен иесі кірді. Аталған тұлға өзін ұйымның бірінші басшысы лауазымына тағайындау туралы шешім қабылдады және электрондық үкімет порталы арқылы ЖШС бас директорының ауысқаны туралы хабарлама жіберді. Алайда, кейіннен осы хабарламаға екі құрылтайшы да өздерінің электрондық цифрлық қолтаңбаларын пайдалана отырып қол қоюға тиіс екені анықталды. «Бизнесмен В» тиісті шешімге қол қоядан бас тартты, содан кейін жаңа серіктес иесі сот органдарына жүгінді. Істі қарау қорытындысы бойынша судья «бизнесменді В» өзінің электрондық цифрлық қолтаңбасын жаңадан тағайындалған бас директорға беруге міндеттейтін шешім шығарды.

Осыдан кейін «бизнесмен В» «Ұлттық ақпараттық технологиялар» АҚ-ға сұрау салып, электрондық цифрлық қолтаңбаның жабық кілттері үшінші тұлғаларға берілмейтіні туралы түсініктеме алды (атап айтқанда, заңды тұлғаның атынан ЭЦҚ кілттері ресімделген бірінші басшының оларды қызметкерлерге немесе өзге тұлғаларға беруге құқығы жоқ) [14].

Аталған сот актісімен келіспеген «бизнесмен В» Жоғарғы сотқа жүгінді. Алайда Жоғарғы соттың судьясы келтірілген дәлелдерді назарға алмады және ЭЦҚ-ны беру мәселесі бойынша «бизнесмен В»-ны түсіндіру үшін бірінші сатыдағы сотқа жіберді [15].

Жазылғанға сәйкес, ЭЦҚ пайдаланушыларда осындай жағдайларды болдырмау үшін, біздің ойымызша, ЭЦҚ пайдаланудың ішкі процестерін қайта қарау және құжат айналымының жаңа схемаларын әзірлеу қажет. Сондай-ақ, бөгде адамдардың ЭЦҚ-ны негізсіз қолданғаны үшін жауапкершілік көзделгенін ескеру қажет (ҚР ӘҚБтК 640-бабының 6-тармағы [16]). Өзінің емес ЭЦҚ жұмыс мақсатында пайдалануы қажет адамдар үшін жалғыз заңды тәсіл – нотариаттық сенімхатты ресімдеу қажеттілігі болып тұр.

Көрсетілген проблемалардың алдын алу мақсатында бірнеше шараларды көздеу орынды болып табылады. Біріншіден, оны қолдану бойынша белгілі бір көлемдегі өкілеттіктері бар адамдар тобын көрсете отырып, осы қолды пайдалану тетігінің болуын көздеу мүмкіндігі. Екіншіден, оларды заңсыз қолданудан қорғау құралдары бар соңғы заманауи технологияларды көздей отырып, қорғалған цифрлық сенімхаттарды әзірлеу талап етіледі. Үшіншіден, бұған негізі жоқ тұлғалардың ықтимал теріс пайдалануларын болдырмауға мүмкіндік беретін жергілікті актілерді неғұрлым нақты тұжырымдау қажет.

Қазақстан Республикасы электрондық үкіметінің ресми мобильді қосымшасы арқылы «электрондық цифрлық қолтаңбаны» пайдаланудың заңды маңыздылығын бағалау кезінде ҚР қолданыстағы заңнамасына сәйкес ЭЦҚ-мен куәландырылған электрондық құжат заңды күші бойынша өз қолымен қол қойылған қағаз тасығыштағы құжатқа теңестірілетінін ескеру қажет. Бұдан басқа, ЭЦҚ қолдануға, заңда тікелей көзделген жағдайларды қоспағанда, құқықтық қатынастардың барлық түрлерінде жол беріледі. Осылайша, «электрондық цифрлық

қолтаңбаның» әмбебап заңдылығы болжанады. Ұлттық куәландыру орталығы (ҰКО) қалыптастырған және берген ЭЦҚ заңдық мәнге ие, бұл ретте eGov Mobile мобильдік қосымшасы дәл осы қол қою түрін пайдаланады.

eGov Mobile Қазақстан Республикасы Үкіметінің мемлекеттік қызметтерді алуға арналған мобильді қосымшасы болып табылады. Оның функционалына «электрондық цифрлық қолтаңба» тетігі интеграцияланған. eGov Mobile-да қолданылатын ЭЦҚ-ны осы қолдың дұрыстығын қамтамасыз ететін мемлекеттік ұйым болып әрекет ететін Ұлттық куәландырушы орталық береді. Әрбір қолтаңба дербестендірілген және нақты субъектімен оның ЖСН және биометриялық параметрлері арқылы байланысты.

ЭЦҚ-мен куәландырылған электрондық құжаттар заңды күшке ие болғандықтан, eGov Mobile арқылы көрсетілген қол қойылған құжаттарды соттар дәлелдемелер ретінде таниды.

Еңбек қатынастары саласында Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 33-бабына сәйкес ЭЦҚ-ны қолдана отырып, еңбек шарты электрондық нысанда жасалуы мүмкін екендігі тікелей көзделген. Аталған ереже өзге де кадрлық құжаттарға да қолданылады. Электрондық кадр құжаттары заңды күші бойынша қағаз тасығыштағы құжаттарға теңестіріледі және еңбек дауларын қарау кезінде соттар дәлелдемелер ретінде қабылдайды. Электрондық құжаттарда дербес деректерді өңдеуді реттейтін «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңына [17] сәйкес оларды өңдеуге келісім ЭЦҚ пайдалана отырып, электрондық нысанда көрсетілуі мүмкін. Кадрлық құжаттаманы электрондық түрде сақтауға ақпараттық қауіпсіздіктің белгіленген талаптары сақталған жағдайда жол беріледі. Барлық кадрлық құжаттар еңбек шартынан бастап жұмыстан босату туралы бұйрыққа дейін ЭЦҚ қолданыла отырып, электрондық нысанда ресімделуі мүмкін, бұл заңды болып табылады және тиісті заңдық салдарды қамтиды. Заңнамада міндетті қағаз нысаны тікелей көзделген құжаттар ғана оған жатады, алайда кадрлық есепте мұндай жағдайлар іс жүзінде бар деуге болмайды. Қызметкер құжатқа қол қою қажеттілігі туралы хабарламаны алады және сілтеме арқылы ұялы құрылғыдан немесе компьютерден өтеді, содан кейін кадр құжаты оның мазмұнымен алдын ала танысу мүмкіндігімен толық көлемде ашылады. Қол қоюды жүзеге асыру үшін қызметкер eGov Mobile ашады және құжат экранында көрсетілетін QR-кодты сканерлейді. Бұдан әрі қосымша биометриялық аутентификация (Face ID/Touch ID) немесе бір реттік парольді пайдалану арқылы жүзеге асырылатын операцияны растауды сұрайды.

Құжатты растау қорғаудың криптографиялық тетіктерімен қамтамасыз етуге негізделген қызметкердің ЭЦҚ арқылы жүзеге асырылады. Жүйе бірегей цифрлық мәнді білдіретін құжат хэшін қалыптастырады. Құжаттың бір таңбасына да өзгерістер енгізу кезінде тиісті хэш толығымен өзгереді. ЭЦҚ құрамына осы хэш, қол қоюшы туралы мәліметтер және уақытша белгі енгізіледі, содан кейін көрсетілген элементтер қол қоюшының жабық кілтін пайдалана отырып шифрланады. Қолды тексеру кез келген сәтте жүзеге асырылуы мүмкін: жүйе құжатқа қол қойылғаннан кейін оның өзгермейтіндігін анықтайды, сондай-ақ қолдың нақты тұлғаға тиесілігін растайды.

Қағаз құжаттағы өз қолын қарау кезінде соңғысының бұрмаланудың салыстырмалы түрде жоғары ықтималдығымен сипатталатынын атап өткен жөн. ЭЦҚ-ны қолдан жасау Ұлттық куәландыру орталығының қорғалған инфрақұрылымында сақталатын жеке кілтсіз мүмкін емес. Қағаз құжат оған қол қойылғаннан кейін түзетулер немесе толықтырулар енгізуді қоса алғанда өзгертілуі мүмкін. Бұдан айырмашылығы, ЭЦҚ-мен куәландырылған электрондық құжаттың кез келген өзгеруі қолдың жарамдылығын жоғалтуға әкеп соғады. Өз қолының түпнұсқалығын тексеру, әдетте, қолтаңбалық сараптама жүргізуді талап етеді, ал ЭЦҚ-ға қатысты мұндай тексеру автоматты түрде жүзеге асырылады және аз уақыт алады.

Еңбек қатынастары саласындағы электрондық құжаттарды пайдалануға байланысты сот практикасын талдау мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Еңбек шартының мазмұны туралы дау аясында IT-компанияның қызметкері жұмыстан шығып, көзделген сыйлықтың төленбеуін айтып, талаппен сотқа жүгінді. Өз ұстанымын негіздеу үшін жұмыс беруші ЭЦҚ-ны пайдалана отырып қол қойылған еңбек шартын ұсынды, онда сыйлықақы беру шарттары тікелей белгіленген болатын. Қызметкер, өз кезегінде, осы құжатқа қол қою фактісін теріске шығарып, электрондық қолтаңбаны дәлелдеме ретінде қараудың мүмкін еместігін көрсетті. Сот Ұлттық куәландыру орталығы арқылы ЭЦҚ тексеруге

бастамашылық етті. Тексеру нәтижелері бойынша құжатқа қызметкерге тиесілі ЭЦҚ-мен қол қойылғаны, қолдың жарамды болып табылатыны, ал құжаттың өзі қол қойылғаннан кейін өзгерістерге ұшырамағаны анықталды. Анықталған мән-жайларды ескере отырып, сот дәлелдеме ретінде ЭЦҚ-мен куәландырылған құжаттың жарамдылығы мен заңдық маңыздылығы туралы қорытындыға келді, осыған байланысты қызметкердің мәлімделген талаптары қабылданбады.

Жұмыстан шығару дау айту шеңберінде логистикалық компанияның қызметкері еңбек тәртібін бұзу негізінде жұмыстан босатылып, хабарламалардың және тиісті құжаттармен танысу фактісінің жоқтығын көрсете отырып, сотқа жүгінді. Жұмыс беруші жауап ретінде Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы талаптарының сақталуын растайтын құжаттардың жиынтығын ұсынды, оның ішінде: қызметкердің ЭЦҚ-мен еңбек тәртібін бұзғаны туралы оның хабардарлығын растайтын хабарлама; тікелей басшының ЭЦҚ-мен куәландырылған қызметтік жазба; директор мен қызметкердің ЭЦҚ-мен қол қойылған жұмыстан босату туралы бұйрық. Барлық көрсетілген құжаттар электрондық нысанда болды және eGov Mobile мен Doodocs HR пайдаланумен ресімделді. Қызметкер қолдар оның қатысуынсыз қалыптастырылғанын айтып, құжаттарға қол қою фактісін жоққа шығарды. Сот техникалық сараптама тағайындады, оның нәтижелері бойынша барлық ЭЦҚ жарамды болып табылатыны, құжаттар өзгертілмегені, ал қолтаңбалар тиісті тұлғаларға тиесілі екені анықталды. Ұсынылған дәлелдемелерді бағалап, сот жұмыстан босату рәсімін толық сақтау туралы қорытындыға келді және қызметкердің талап-арыздарын қанағаттандырудан бас тартты.

Жоспарлы тексеру барысында Еңбек инспекциясы компаниядан кадрлық құжаттарды талап етті. Оған жауап ретінде ұйым ЭЦҚ-мен куәландырылған электрондық нысандағы құжаттарды ұсынды. Инспектор олардың шынайылығына күмән келтіріп, қағаз жүзінде түпнұсқаларды өз қолымен беруді талап етті. Компания өкілі Қазақстан Республикасының заңнамасына сілтеме жасай отырып, ұсынылған материалдардың заңдылығын негіздеді, оған сәйкес ЭЦҚ-мен қол қойылған электрондық құжаттар түпнұсқа болып танылады және толық заңды күшіне иеленеді. Бұдан әрі инспекция Ұлттық куәландырушы орталық жүйесі арқылы қолтаңбаларды тексерді. ЭЦҚ жарамды болып табылатындығы анықталды, осыған байланысты ұсынылған құжаттар заңды деп танылды. Тексеру қорытындысы бойынша бұзушылықтар анықталмады, ал электрондық құжаттар еңбек заңнамасының талаптарын сақтаудың тиісті дәлелі ретінде қабылданды [18].

ЭЦҚ-мен куәландырылған электрондық құжаттар электрондық нысанда сақталуға жатады. Оларды «мұрағат үшін» басып шығару артық шара болып табылады және қосымша заңдық қорғауды қамтамасыз етпейді. Құжаттардың өзгеріссіз сақталуы маңызды талап болып табылады, бұл ЭЦҚ қолданумен кепілдендіріледі, кез келген өзгерістер енгізу қолтаңбаның жарамдылығын жоғалтуға әкеп соғатынын атап өткен жөн. Барлық сақтау мерзімі ішінде тиісті сертификаттар мен ілеспе метадеректерді сақтауды көздейтін ЭЦҚ-ны тексеру мүмкіндігі қамтамасыз етілуі тиіс. Бұдан басқа, электрондық құжаттарға қол жеткізу бөгде адамдардың рұқсатсыз қол жеткізуінен қорғалуға тиіс.

Құқық қолдану практикасын жинақтап қорыту ЭЦҚ-мен куәландырылған электрондық құжаттардың толық заңдық жағдайы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді, ол мыналардан көрінеді: мұндай құжаттарды соттар тиісті дәлелдемелер ретінде таниды; олардың заңды күші қағаз тасығыштағы құжаттарға теңестіріледі; қол қоюшының жеке басын анықтаудың дұрыстығы қамтамасыз етіледі; құжатқа қол қойылғаннан кейін оның мазмұнының өзгермейтіндігіне кепілдік беріледі; түпнұсқалығын тексеру автоматтандырылған тәртіппен жүзеге асырылады және арнайы сараптамалар жүргізуді талап етпейді; электрондық құжат айналымын пайдалану Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының талаптарына сәйкес келеді.

Электрондық цифрлық қолтаңбаны қолдануды талдау кезінде оның электрондық құжатты жөнелтушіні кейіннен сәйкестендіруге, сондай-ақ оның мазмұнында бұрмалаушылықтардың болуын не болмауын анықтауға арналғанын негізге алу керек.

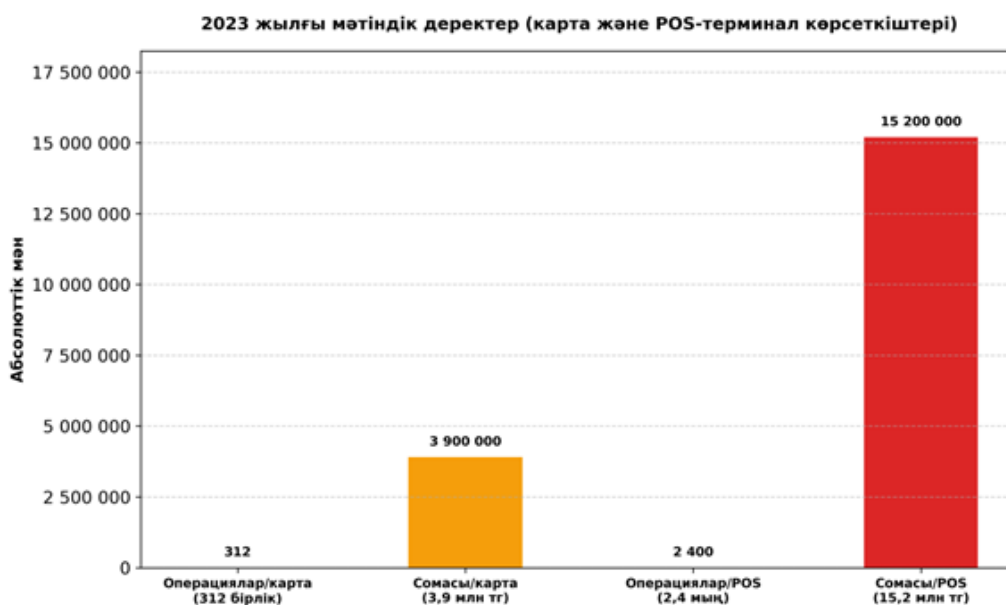
Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес электрондық цифрлық қолтаңба оның құралдарымен жасалатын және электрондық құжаттың түпнұсқалығын, оның нақты тұлғаға тиесілігін және өзгермейтіндігін, оның мазмұнының бұрмаланбауын растайтын электрондық цифрлық символдар жиынтығы ретінде айқындалады.

Біздің пікірімізше, электрондық құжаттарды заңнамалық деңгейде қорғауды қамтамасыз ету мақсатында электрондық цифрлық қолтаңбаны қолдануға басымдық берілді. Сонымен қатар, технологияларды дамыту бұрын қолданылмаған технологиялық негіздерде қалыптастырылатын, бірақ «өз қолының аналогтары» жалпы ұғымына жататын «электрондық қолтаңбалар» мен «цифрлық қолтаңбалардың» жаңа түрлерін құру және пайдалану мүмкіндігін көздейтін қолданыстағы құқықтық реттеуді есепке алу және қайта қарау қажеттілігін негіздейді. Мұндай құралдарды пайдаланудың құқықтық мүмкіндіктерін кеңейту мақсатында «электрондық цифрлық қолтаңбаны» ғана емес, сондай-ақ жасаудың нақты технологиясымен байланысты емес электрондық құжаттарға қол қою кезінде қолданылатын қолтаңбалардың өзге де түрлерін реттеуді заңнамалық деңгейде бекіту ұсынылады.

Өртүрлі байланыс түрлерін қолдану арқылы құжаттарды бір-біріне берген кезде контрагентті сәйкестендіру жүзеге асыруды, контрагенттер арасындағы ресімделген шарттың түріне жатады. Сондай-ақ сәйкестендіру процесін қолданылуы банк пен клиент арасындағы банктік шот шартына қатысты Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 747-бабында белгіленген кодтар мен парольдер (электрондық қолтаңба) жүзеге асыратынын атап өткен жөн.

2024 ж. (2-сурет) деректер бойынша пайдаланылған төлем карточкаларының жалпы саны 38,7 млн бірлікті құрады. 2023 ж. (1-сурет) әрбір белсенді төлем карточкасын пайдалана отырып, орта есеппен 3,9 млн тг сомасына 312-ден астам қолма-қол ақшасыз операциялар жүргізілді.

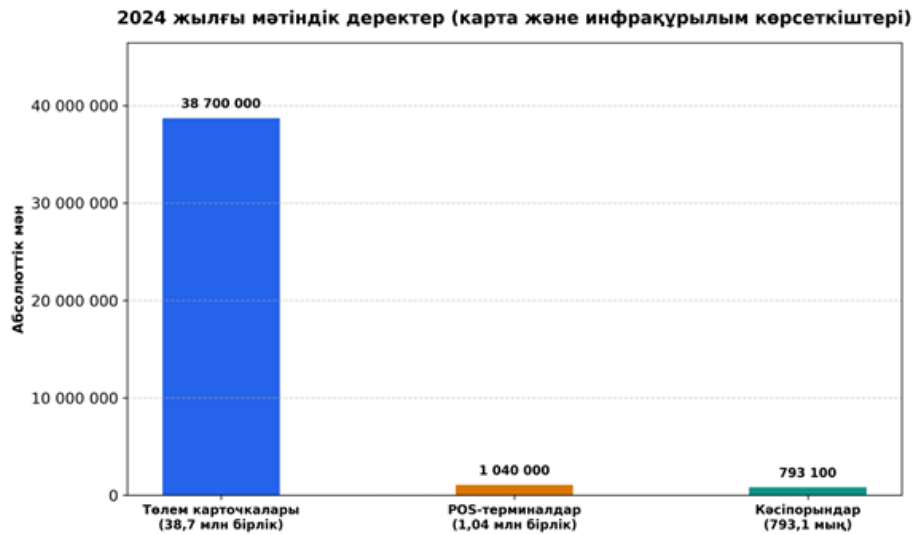
Тауарлар мен қызметтерге ақы төлеуді қабылдау үшін банктер желісі де едәуір кеңейді. POS-терминалдар желісі де кеңейді және 793,1 мың кәсіпорында (өсуі 25,3%) 1,04 млн бірлікті (өсуі 39,7%) құрады (3-сурет). 2023 ж. әрбір POS-терминал арқылы 15,2 млн тг сомасына орта есеппен 2,4 мың операция жүргізілді [19].

Сурет 1 – 2023 ж. мәтіндік деректер (карта және POS-терминал көрсеткіштері)

Ескертпе: Авторлармен [19] дереккөз негізінде құрастырылған.

Заңдарда, өзге де нормативтік құқықтық актілерде не контрагенттердің келісімінде көзделген жағдайларда электрондық құжаттың деректемесі ретінде өз қолының кез келген аналогы пайдаланылуы мүмкін. Әңгіме «электрондық қолтаңба» мен «цифрлық қолтаңба» оны жасаудың нақты технологиясымен байланысты емес жағдайлар туралы, оның ішінде түрлі шифрлар, парольдер, кілттер және өзге де құралдар онымен танысу үшін тиісті электрондық құжатты жіберген контрагентті анықтауға мүмкіндік беретіндігі туралы болып тур. Сонымен қатар, қазіргі уақытта заңнамада іс жүзінде практикада қолданылатын өз қолының аналогтарының құқықтық нақты бөлінісі жеткіліксіз көрсетілген.

Сурет 2 – 2024 ж. мәтіндік деректер (карта және инфрақұрылым көрсеткіштері)

Ескертпе: Авторлармен [19] дереккөз негізінде құрастырылған.

Сурет 3 – 2023 жылдан 2024 жылға дейінгі өсу қарқыны (%)

Ескертпе: Авторлармен [19] дереккөз негізінде құрастырылған.

Жоғарыда айтылғандай, Азаматтық кодекс өз қолының аналогтарын тек арнайы белгіленген жағдайларда ғана пайдалану мүмкіндігін көздейді. Олардың қатарына заңда, өзге де нормативтік құқықтық актілерде не контрагенттердің келісімінде тікелей көзделген, ұқсас аналогтарды қолдану шарттары мен тәртібі мынадай жағдайлар айқындалады. Қазіргі уақытта электромагниттік резонанс технологиясына негізделген мүлде жаңа өз қолының қолтаңба аналогын қолдану басталғанын атап өту қажет. Жоғарыда көрсетілген өз қолының қолтаңба аналогтары стилустың көмегімен қойылатынын айту керек. Стилустар ноутбуктер мен моноблоктар сияқты басқа да құрылғылармен пайдаланылады [20]. Осылайша, осы қолжазбалық цифрлық қолтаңбаны қолдану сенсорлық экраны бар құрылғының бетіне осы өз қолының қолтаңба аналогын енгізу арқылы жүзеге асырылады және адам қолының сау-сақтарына қарағанда анағұрлым жоғары дәлдікті қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы, сот органдары, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі іс жүргізу әрекеттерін жүзеге

асыру барысында «Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі» ақпараттық жүйесінің жұмыс істеуі арқылы қылмыстық процеске қатысушылардың (күдіктілердің, қорғаушылардың) графикалық планшеттерді пайдалана отырып, электрондық іс жүргізу құжаттарына қол қою мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Көрсетілген жүйе жылдамдығын, жылдамдығын арттыруды және басудың күшін қоса алғанда, биометриялық сипаттамаларды тіркеуді жүзеге асырады, бұл кейіннен цифрлық қолтаңбаның жазбаша сараптамасын жүргізуге мүмкіндік береді.

Қылмыстық істерді электрондық форматта жүргізудің толық циклін қамтамасыз ету мақсатында «Сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімі» қылмыстық қудалау органдарының ақпараттық жүйелерін, «Зандылық» прокуратура органдарының ақпараттық жүйесін, сондай-ақ «Төрелік» сот ақпараттық-талдау жүйесін интеграциялау іске асырылды. Сотқа дейінгі тергеу сатысында электрондық нысанда қылмыстық сот ісін жүргізу тәртібін нормативтік реттеу Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 жылғы 3 қаңтардағы № 2 бұйрығымен бекітілген Электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізу туралы нұсқаулыққа сәйкес жүзеге асырылады. Көрсетілген Нұсқаулықтың 5-тармағына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізу е-ҚІ модулінде, оның ішінде электрондық цифрлық қолтаңбаны немесе планшетке қол қою қолдана отырып, қылмыстық процеске қатысушылардың электрондық құжаттарға қол қоюы арқылы іске асырылады. Қылмыстық қудалаудың заңдылығын прокурорлық қадағалауды жүзеге асыру мақсатында прокурорға «Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі» ақпараттық жүйесі арқылы электрондық қылмыстық істер материалдарына қол жеткізу мүмкіндігі беріледі.

Прокурордың не қылмыстық процесті жүзеге асыратын өзге адамның электрондық қылмыстық істі сотқа жіберуі, бұрын атап өтілгендей, «Төрелік» сот органдарының автоматтандырылған ақпараттық-талдау жүйесімен «Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі» ақпараттық жүйесінің интеграциялық өзара іс-қимылы арқылы жүзеге асырылады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтарды ресімдеуді Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің құрылымдық бөлімшелері жүзеге асырады, бұл ретте полиция қызметкерлері бұзушылық анықталған жерде тікелей электрондық хаттамалар жасау үшін планшет құрылғылары мен стилустарды пайдаланады. Планшеттер ҚР ІІМ бірыңғай дерекқорына қолжетімділікті қамтамасыз ететін мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етумен жабдықталады.

Осылайша, көлік құралының жүргізушісі жасаған құқық бұзушылық кезінде жол полициясының қызметкері мамандандырылған бағдарлама арқылы ҚР ІІМ бірыңғай дерекқоры арқылы жүргізуші және көлік құралы туралы мәліметтерді алуға және олармен танысуға мүмкіндігі бар.

Жеке сәйкестендіру нөмірін (ЖСН) пайдалану жүргізуші бұрын жасаған құқық бұзушылықтар туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді, ал шанақтың VIN-кодын енгізу көлік құралына бекітілген мемлекеттік тіркеу нөмірлік белгісін орнатуға мүмкіндік береді. Хаттамаға қол коюды жүргізуші тікелей планшет экранында стилусты қолдана отырып жүзеге асырады.

Аталған технологияларды қолдану тікелей сол жерде әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғауға, айыппұл салуға, сондай-ақ бұзушылықтарды тіркеу процесін автоматтандыруға мүмкіндік береді. Адам тіркелген құқық бұзушылықпен келіспеген жағдайда тиісті белгі хаттамаға енгізіледі. Одан әрі талқылау белгіленген тәртіппен материалдарды әкімшілік практика бөлімшесіне жібере отырып жүзеге асырылады.

Мысалы, Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының міндетін атқарушының 2020 ж. 10 шілдедегі № 85 бұйрығымен бекітілген Әкімшілік іс жүргізудің бірыңғай тізілімін жүргізу қағидаларының 8-тармағы іс жүргізу және электрондық нысанда ресімделген өзге де құжаттарды куәландыруды әкімшілік іс жүргізу қатысушылары оларды электрондық цифрлық қолтаңбамен куәландыру арқылы не планшетке қол коюмен пайдалана отырып жүзеге асырады. Әкімшілік іс жүргізудің бірыңғай тізілімінің ұтқыр нұсқасын қолдана отырып, әкімшілік іс жүргізу кезінде құжаттарға қол қою планшеттік құрылғыны бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы іске асырылады.

Аталған норма Әкімшілік іс жүргізудің бірыңғай тізілімі жүйесімен интеграцияланған полиция қызметкерінің планшетіне цифрлық қолтаңба қою арқылы әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша электрондық хаттамаға қол қоюға болатындығын бекітеді.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтер көрсету цифрлық стилус құралдарын пайдалана отырып, оның ішінде көшпелі сұхбат жүргізу және өмірлік қиын жағдайдағы (мүгедектік, егде жас, ауру, жұмыссыздық) азаматтарға көмек көрсетуге бағытталған мемлекеттік қолдау шараларын ұсыну кезінде де жүзеге асырылады. Мұндай жағдайларда ұсынылған мәліметтерді растауды азаматтар сауалнамаларға тікелей цифрлық құрылғының экранында қол қою арқылы жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының нотариаттық практикасында стилустар да белсенді қолданылады. Олар нотариаттық іс-әрекеттерді электрондық форматта жасау процесінде клиенттер құжаттарға (оның ішінде келісімдерге, сенімхаттарға және шарттарға) қол қойған кезде қолданылады. Жасалған нотариаттық іс-әрекеттер туралы мәліметтер дереу мемлекеттік дерекқорларда тіркеледі, бұл ретте рәсім SMS-верификация немесе бетті тану технологиясы сияқты қосымша растау тәсілдерімен сүйемелденуі мүмкін.

2021 ж. 1 шілдеден бастап «Нотариат туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер күшіне енді. Аталған өзгерістермен, атап айтқанда, «Нотариат туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 44-1-бапмен толықтырылды, оған сәйкес нотариаттық іс-әрекет жасауға өтініш жасаған адамның өтініші бойынша нотариус нотариаттық іс-әрекетті электрондық нысанда нотариаттық құжатты рәсімдеу арқылы жүзеге асыруға құқылы.

Егер электрондық нысанда жасалған нотариаттық құжатқа нотариаттық іс-әрекет жасауға жүтінген адам қол қоюға тиіс болса, осы адам мұндай құжатты нотариустың қатысуымен электрондық цифрлық қолтаңбаны пайдалана отырып куәландыруға не оған цифрлық қолтаңбаға арналған графикалық планшетті қолдана отырып қол қоюға міндетті.

Аталған норма мамандандырылған графикалық планшетке цифрлық қолтаңба қою арқылы электрондық нотариаттық құжаттарға қол қоюдың заңдылығын бекітеді (2021 ж. 30 маусымда Республикалық нотариаттық палата аумақтық палаталарға Wacom STU-430 қол қою үшін графикалық планшетті сатып алу туралы ұсынымдар жіберді).

Шетелдік тәжірибеде сенсорлық экранда стилусты (немесе саусақты) пайдалана отырып қол қою цифрлық қолтаңбаның (Digitized Handwritten Signature) бір түрі ретінде қарастырылады. Қолтаңбаның бұл түрі криптографиялық қорғауға ие емес, осыған байланысты оның заңдық маңыздылығы тиісті ақпараттық жүйеде қол қою процесін белгілеу жүзеге асырылатындығымен айқындалады.

Бұдан басқа, планшет құрылғысының бетінде цифрлық қолтаңбаны пайдаланған кезде электрондық құжатқа қол қоюды жүзеге асыратын адамның міндетті түрде жеке қатысуы талап етіледі.

Электрондық қолтаңба туралы АҚШ Федералдық заңы (ESIGN) [6] тараптар оны жасау ниетін білдірген жағдайда кез келген қолтаңбаның заңды күшін таниды. Бұл ретте электрондық құжаттар оларды сақтау және мәмілеге барлық қатысушылар үшін кейіннен жаңғырту мүмкіндігін қамтамасыз етуге тиіс.

Шетелде планшетте немесе мобильді құрылғыда стилуспен орындалған қолтаңбаны тану үшін сот практикасында (не тексеру жүргізу кезінде), әдетте, мынадай шарттарды бір мезгілде сақтау талап етіледі:

- ♦ ниетінің дәлелдемесінің болуы. Қол қоюды жүзеге асыратын тұлға мәміленің жасалу не құжатқа қол қою фактісін анық сезінуге тиіс;

- ♦ қолдың құжатпен байланысы және оның өзгермеуін қамтамасыз ету. Қолтаңба келісімнің мәтінімен тығыз байланысты болуы тиіс, бұл оны бұрмалау немесе өзге файлға көшіру мүмкіндігін болдырмайды;

- ♦ цифрлық ізі және биометриялық параметрлері. IP-мекенжайы, қол қою уақыты, стилусты жылжыту жылдамдығы, құрылғының геолокациясы сияқты метадеректерді тіркеуге мүмкіндік беретін мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді (мысалы, Adobe Sign, DocuSign) қолдану. Жекелеген жағдайларда қол қоюшыны сәйкестендірудің дәлелі ретінде пайдаланылуы мүмкін биометриялық сипаттамалар (басу күші, еніс бұрышы) қосымша тіркеледі;

- ♦ тараптардың келісімі. Мәмілеге қатысушылар құжаттарға қол қоюдың осы тәсілін пайдалануды алдын ала келісуге тиіс.

Өзінің құқықтық реттеу шеңберінде электрондық құжаттарға қол қоюдың бұл технологиясын қоғам қызметінің кез келген саласында пайдалану үшін барлық негіздер бар. Іс

жүзінде цифрлық қолтаңбаны пайдалану кең таралғанымен, осы өз қолының қолтаңба аналогының тиісті құқықтық реттеу әлі күнге дейін іске асырылмағанын атап өткен жөн.

Жоғарыда баяндалғанға сәйкес, құжатты электрондық нысанда қорғау мақсатында Қазақстан Республикасының заңнамасында электрондық цифрлық қолтаңбаны ғана емес, сондай-ақ өзге де өз қолының қолтаңбасы аналогтарды практикада қолдануды есепке алуды жүзеге асыру ұсынылады.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 152-бабының 2-тармағы мынадай мазмұндағы сөйлеммен толықтыру ұсынылады:

«Мәміле электрондық нысанда жасалған кезде заңда, басқа да нормативтік құқықтық актілерде немесе тараптардың келісімінде көзделген жағдайларда және тәртіппен өз қолының қолтаңбасы аналогтармен пайдалануға жол беріледі».

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу барысында қоғамдық қатынастарды цифрландыру жағдайында электрондық (цифрлық) қолтаңба қол қоюшыны сәйкестендіруге, оның еркін білдіруін растауға және құжат мазмұнының өзгермейтіндігіне кепілдік беруге мүмкіндік бере отырып, электрондық құжаттардың заңдық маңыздылығын қамтамасыз етудің негізгі құқықтық құралы болып табылатыны анықталды. Электрондық цифрлық қолтаңбамен куәландырылған электрондық құжаттар қағаз тасығыштағы құжаттарға тең деп танылады және азаматтық-құқықтық, еңбек, әкімшілік және басқа да қоғамдық қатынастарда белсенді пайдаланылады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы мен құқық қолдану практикасына жүргізілген талдау электрондық (цифрлық) қолтаңбаның құқықтық реттелуі Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында толық көлемде көрсетілмеген деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Ең алдымен, «электрондық қолтаңба», «цифрлық қолтаңба» және «электрондық цифрлық қолтаңба» ұғымдарын нақты нормативтік ажыратудың жоқтығы анықталды, бұл олардың теорияда да, құқық қолдану қызметінде де араласуына себепші болады. Бұл жағдай электрондық құжаттарға қол қоюдың әртүрлі тәсілдерінің заңдық күшін бағалау кезінде белгісіздікке әкеледі және оларды қолданудың біркелкі практикасын қалыптастыруды қиындатады.

Бұдан басқа, қолданыстағы заңнама көбінесе криптографиялық тетіктерге негізделген электрондық цифрлық қолтаңбаны пайдалануға бағдарланған, ал өзге де нақты қолданылатын өз қолының аналогтары (планшеттік құрылғылардағы қолтаңбаларды, биометриялық параметрлерді, цифрлық іздерді пайдалануды және өзге де технологиялық шешімдерді қоса алғанда) тиісті нормативтік бекітуді ала алмады.

Бұл ретте, қол қоюдың көрсетілген тәсілдері мемлекеттік органдардың, құқық қорғау органдарының, нотариаттың қызметінде, мемлекеттік қызметтер көрсету кезінде және т.б. белсенді қолданылады, бұл құқықтық реттеу мен нақты практика арасында алшақтық бар екенін куәландырады.

Осыған байланысты құқықтық реттеуді мынадай бағыттар бойынша жетілдіру қажет болып отыр.

Заңнамалық деңгейде «электрондық қолтаңба», «цифрлық қолтаңба» және «электрондық цифрлық қолтаңба» деген шектеу ұғымдарын көздеу, сондай-ақ олардың құқықтық табиғаты мен олардың арақатынасын айқындау ұсынылады.

Азаматтық кодекстің 152-бабының 2-тармағына өзгерістер мен толықтырулар енгізу, мәмілелерді электрондық нысанда жасау кезінде әртүрлі өз қолының аналогтарын пайдалануға жол беру туралы ережемен толықтыру, олардың сенімділігіне, тұлғаны сәйкестендіруге және деректердің өзгермеуін қамтамасыз етуге қойылатын талаптарды белгілей отырып, іс жүзінде қолданылатын электрондық құжаттарға қол қоюдың өзге де технологиялық тәсілдерін қолданудың негіздеуші мүмкіндігін ұсынады.

Көрсетілген шараларды іске асыру құқықтық айқындылық деңгейін арттыруға және электрондық құжат айналымының сенімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, бұл тұтастай алғанда Қазақстан Республикасында цифрлық азаматтық айналымның тиімді дамуына ықпал ететін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Тоқаев Қ.-Ж. «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – 2025. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlыk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957> (өтініш берілген күн: 02.01.2026)
- 2 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім): 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (өтініш берілген күн: 02.01.2026)
- 3 Crook S. Get the full e-signature picture to avoid falling foul of the law // Computer Fraud & Security. 2018. Vol. 2018. No. 8. P. 12–14.
- 4 Dutta P., Choi T., Butala R. Blockchain technology in supply chain operations: Applications, challenges and research opportunities // Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review. 2020. Vol. 142. Article 102067.
- 5 He Fang, Wang Bo. A Comprehensive Guide to Electronic Signature, from a Legal Perspective // King & Wood Mallesons. 2019. URL: <https://www.chinalawinsight.com/2019/01/articles/intellectual-property/a-comprehensive-guide-to-electronic-signature-from-a-legal-perspective/> (accessed: 02.01.2026)
- 6 Electronic signatures in global and national commerce Act. USA: Public Law 106–229. June 30, 2000.
- 7 Регламент Европейского Парламента и Совета Европейского Союза 910/2014 от 23 июля 2014 г. об электронной идентификации и удостоверяющих сервисах для электронных транзакций на внутреннем рынке и об отмене Директивы 1999/93/ЕС. URL: <http://base.garant.ru/70901572> (дата обращения: 02.01.2026)
- 8 Модельный закон «Об электронной цифровой подписи»: принят на шестнадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ 9 декабря 2000 г. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1022916&pos=2;-127#pos=2;-127 (дата обращения: 02.01.2026)
- 9 Типовой закон ЮНСИТРАЛ «Об электронных подписях» от 5 июля 2001 г. URL: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/ru/ml-elecsig-r.pdf> (дата обращения: 02.01.2026)
- 10 Mason S. Documents signed or executed with electronic signatures in English law // Computer Law & Security Review. 2018. Vol. 34. No. 4. P. 933–945.
- 11 Abdulfattah G.M., Ahmad M.N., Asaad R.R.A. A reliable binarization method for offline signature system based on unique signer's profile // International Journal of Innovative Computing, Information and Control. 2018. Vol. 14. No. 2. P. 573–586.
- 12 Zhang L., Zhang H., Xian H. Blockchain-based two-party fair contract signing scheme // Information Sciences. 2020. Vol. 535. P. 142–155.
- 13 Gomila J.F., Hinarejos M.F. A 2020 perspective on a fair contract signing protocol with blockchain support // Electronic Commerce Research and Applications. 2020. Vol. 42. Article 100981.
- 14 Қазақстан Республикасының Цифрлық кодексі 2026 жылғы 9 қаңтардағы № 255-VІІІ ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000255> (өтініш берілген күн: 26.05.2026)
- 15 Подчинился суду? Штраф. Не подчинился? Тоже штраф. Как судьи нарушают закон о передаче ЭЦП другому человеку и что с этим делать. URL: <https://orda.kz/podchinilsja-sudu-shtraf-ne-podchinilsja-tozhe-shtraf-kak-sudi-narushajut-zakon-o-peredache-jecp-drugomu-cheloveku-i-chto-s-jetim-delat-399703/> (дата обращения: 02.01.2026)
- 16 Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі: 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (өтініш берілген күн: 26.05.2026)
- 17 Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы: 2013 жылғы 21 мамырдағы № 94-V. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=31396173 (өтініш берілген күн: 31.07.2026)
- 18 Юридическая сила ЭЦП через eGov Mobile: разбираем законодательство. URL: <https://doodocs.kz/blog/yuridicheskaya-sila-ecp-cherez-egov-mobile-razbiraem-zakonodatelstvo/> (дата обращения: 31.07.2026)
- 19 Количество POS-терминалов в Казахстане впервые превысило 1 млн единиц. URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/informacionnye-soobshcheniya/16446> (дата обращения: 02.01.2026)
- 20 Как работает стилус для смартфона и зачем он нужен. URL: <https://club.dns-shop.ru/blog/t-88-drugie-mobilnyie-aksessuaryi/47931-kak-rabotaet-stilus-dlya-smartfona-i-zachem-on-nujen/> (дата обращения: 02.01.2026)

REFERENCES

- 1 Toqayev Q.-J. «Jasandy intellekt дәуіріндегі Qazaqstan: özekti мәseleler және ony түbegeili sifrlıy özgerister arqıly şeşu» attı Qazaqstan halqına Joldaıy. 2025. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshısy-kasym-zhomart-tokaevtyın-kazakstan-halkına-zholdaıy-zhasandy-intellekt-daurindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlıy-ozgerister-arkıly-sheshu-881957> (ötınış berılgen kün: 02.01.2026) (In Kazakh)
- 2 Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattyq kodeksı (Jalpy bölım): 1994 jylğy 27 jeltosandağy № 268-XIII. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (ötınış berılgen kün: 02.01.2026) (In Kazakh)
- 3 Crook S. (2018) Get the full e-signature picture to avoid falling foul of the law // *Computer Fraud & Security*. Vol. 2018. No. 8. P. 12–14. (In English)
- 4 Dutta P., Choi T., Butala R. (2020) Blockchain technology in supply chain operations: Applications, challenges and research opportunities // *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. Vol. 142. Article 102067. (In English)
- 5 He Fang, Wang Bo. (2019) A Comprehensive Guide to Electronic Signature, from a Legal Perspective // King & Wood Mallesons. URL: <https://www.chinalawinsight.com/2019/01/articles/intellectual-property/a-comprehensive-guide-to-electronic-signature-from-a-legal-perspective/> (accessed: 02.01.2026) (In English)
- 6 Electronic signatures in global and national commerce Act. USA: Public Law 106–229. June 30, 2000. (In English)
- 7 Reglament Evropejskogo Parlamenta i Soveta Evropejskogo Sojuza 910/2014 ot 23 ijulja 2014 g. ob jelektronnoj identifikacii i udostoveritel'nyh servisah dlja jelektronnyh transakcij na vnutrennem rynke i ob otmene Direktivy 1999/93/ES. URL: <http://base.garant.ru/70901572> (data obrashhenija: 02.01.2026)
- 8 Model'nyj zakon «Ob jelektronnoj cifrovoj podpisı»: prinjat na shestnadcatom plenarnom zasedanii Mezhparlamentskoj Assamblei gosudarstv – uchastnikov SNG 9 dekabırja 2000 g. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1022916&pos=2;-127#pos=2;-127 (data obrashhenija: 02.01.2026)
- 9 Tipovoj zakon JuNSITRAL «Ob jelektronnyh podpisjah» ot 5 ijulja 2001 g. URL: <https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/ru/ml-elecsig-r.pdf> (data obrashhenija: 02.01.2026)
- 10 Mason S. (2018) Documents signed or executed with electronic signatures in English law // *Computer Law & Security Review*. Vol. 34. No. 4. P. 933–945. (In English)
- 11 Abdulfattah G.M., Ahmad M.N., Asaad R.R.A. (2018) A reliable binarization method for offline signature system based on unique signer's profile // *International Journal of Innovative Computing, Information and Control*. Vol. 14. No. 2. P. 573–586. (In English)
- 12 Zhang L., Zhang H., Xian H. (2020) Blockchain-based two-party fair contract signing scheme // *Information Sciences*. Vol. 535. P. 142–155. (In English)
- 13 Gomila J.F., Hinarejos M.F. (2020) A 2020 perspective on a fair contract signing protocol with blockchain support // *Electronic Commerce Research and Applications*. Vol. 42. Article 100981. (In English)
- 14 Qazaqstan Respublikasynyñ Sifrlıy kodeksı 2026 jylğy 9 qańtardağy № 255-VIII QRZ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000255> (ötınış berılgen kün: 26.05.2026) (In Kazakh)
- 15 Podchinilsja sudu? Shtraf. Ne podchinilsja? Tozhe shtraf. Kak sud'i narushajut zakon o peredache JeCP drugomu cheloveku i chto s jetim delat'. URL: <https://orda.kz/podchinilsja-sudu-shtraf-ne-podchinilsja-tozhe-shtraf-kak-sudi-narushajut-zakon-o-peredache-jecp-drugomu-cheloveku-i-cto-s-jetim-delat-399703/> (data obrashhenija: 02.01.2026) (In Russian)
- 16 Qazaqstan Respublikasynyñ Äkimşilik qūqyq būzuşylyq turaly kodeksı: 2014 jylğy 5 şıldedeğy № 235-V QRZ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235> (ötınış berılgen kün: 26.05.2026) (In Kazakh)
- 17 Derbes derekter және olardy qorğau turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ Zańy: 2013 jylğy 21 mamyrdağy № 94-V. URL: https://prg.kz/document/?doc_id=31396173 (ötınış berılgen kün: 31.07.2026) (In Kazakh)
- 18 Juridicheskaja sila JeCP cherez eGov Mobile: razbiraem zakonodatel'stvo. URL: <https://doodocs.kz/blog/yuridicheskaya-sila-ecp-cherez-egov-mobile-razbiraem-zakonodatelstvo/> (data obrashhenija: 31.07.2026) (In Russian)
- 19 Kolichestvo POS-terminalov v Kazahstane v pervye prevysilo 1 mln edinic. URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/informacionnye-soobshcheniya/16446> (data obrashhenija: 02.01.2026) (In Russian)
- 20 Kak rabotaet stilus dlja smartfona i zachem on nuzhen. URL: <https://club.dns-shop.ru/blog/t-88-drugie-mobilnyie-aksessuary/47931-kak-rabotaet-stilus-dlya-smartfona-i-zachem-on-nuzhen/> (data obrashhenija: 02.01.2026) (In Russian)

АЛЛАЯРОВА Н.И.,*¹

PhD, ст. преподаватель.

*e-mail: nargizaimamnazarovna@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-0140-3415

РАМАШОВ О.Н.,¹

PhD, ст. преподаватель.

e-mail: r.oljas@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-9989-0518

ТОКТЫБЕКОВ Т.А.,²

к.ю.н., доцент.

e-mail: t.toktybekov@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1990-7193

БЛАШЕВА М.Т.,¹

м.ю.н., аға оқытушы.

e-mail: manshuk0881@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6784-1048

¹Южно-Казахстанский исследовательский

университет им. М. Ауэзова,

г. Шымкент, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ (ЦИФРОВОЙ) ПОДПИСИ В ЭЛЕКТРОННОМ ДОКУМЕНТЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы правового обеспечения применения электронной цифровой подписи и иных аналогов собственноручной подписи в электронных документах в Республике Казахстан. Электронная (цифровая) подпись является неотъемлемым элементом реализации волеизъявления участников гражданского оборота в цифровой среде. В качестве аналога собственноручной подписи может использоваться электронная (цифровая) подпись, не привязанная к конкретной технологии ее формирования, при условии, что ее применение предусмотрено законодательством, иными нормативными правовыми актами либо соглашением сторон. Отдельного внимания заслуживает рассмотрение применения нового аналога собственноручной подписи, основанного на технологии электромагнитного резонанса. Правовое регулирование аналогов собственноручной подписи и соответствующих общественных отношений в законодательстве Республики Казахстан отражено не в полной мере. Это, в частности, выражается в отсутствии четкого разграничения понятий «электронная подпись», «цифровая подпись» и «электронная цифровая подпись». Анализ действующего законодательства в сфере применения электронного документооборота позволяет сделать вывод о необходимости дальнейшего совершенствования правового регулирования электронной (цифровой) подписи.

Ключевые слова: законодательство, правовое регулирование, электронный документ, электронная (цифровая) подпись, аналог собственноручной подписи, технологии, стилус.

ALLAYAROVA N.I.,*¹

PhD, senior lecturer.

*e-mail: nargizaimamnazarovna@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-0140-3415

RAMASHOV O.N.,¹

PhD, senior lecturer.

e-mail: r.oljas@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-9989-0518

TOKTYBEKOV T.A.,²

c.l.s., associate professor.

e-mail: t.toktybekov@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1990-7193

BLASHEVA M.T.,¹

master of laws, senior lecturer.

e-mail: manshuk0881@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6784-1048

¹M. Auezov South Kazakhstan

Research University,

Shymkent, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

LEGAL SUPPORT OF APPLICATION ELECTRONIC (DIGITAL) SIGNATURE IN ELECTRONIC DOCUMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses the issues of legal support for the use of electronic digital signatures and other analogues of handwritten signatures in electronic documents in the Republic of Kazakhstan. An electronic (digital) signature is an integral element of the implementation of the will of the participants in civil circulation in the digital environment. As an analogue of a handwritten signature, an electronic (digital) signature may be used that is not tied to a specific technology for its formation, provided that its use is provided for by law, other regulatory legal acts or an agreement of the parties. Special attention should be paid to the use of a new analogue of a handwritten signature based on electromagnetic resonance technology. The legal regulation of analogues of a handwritten signature and relevant public relations in the legislation of the Republic of Kazakhstan is not fully reflected. This, in particular, is expressed in the absence of a clear distinction between the concepts of «electronic signature», «digital signature» and «electronic digital signature». Analysis of the current legislation in the field of electronic document management allows us to conclude that it is necessary to further improve the legal regulation of electronic (digital) signatures.

Keywords: legislation, legal regulation, electronic document, electronic (digital) signature, analogue of a handwritten signature, technologies, stylus.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 01.07.2026